

Gondolatok a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadásához*

Nyelvünk új szótára (ÉKsz.²) régen várt, öröndetes eseményt jelent nemcsak a nyelvtudomány, hanem a nemzeti művelődés számára is. Mint ilyen fontos művet számos recenzió fog részletesen ismertetni és értékelni. Ezt a tevékenységet magam is érdeklődéssel fogom olvasni, e cikkben csak szemelvényes észrevételeimet írom le abban a reményben, hogy a szótár újabb kiadásának szerkesztésekor hasznosíthatják. Teszem ezt még „A magyar nyelv értelmező szótára”-nak szerkesztésében szerzett (1956—1962) tapasztalataimra építve. Hangsúlyozom azonban, kritikámat, kifogásaimat csupán megvitatásra terjesztem elő, a kötet tudományos és gyakorlati értékét teljességgel elismerem. Mondandómat témák szerint csoportosítva fejtem ki.

1. **S z ó l a k v á l t o z á s o k .** — A többalakú címszavakra nincs magyarázat, nem úgy, mint az ÉrtSz.-ban, ahol a szócikk elején utalás van a változatokra, az ÉKsz.¹ szintén nem közöl változatokat, ám példáiban csak a címszóval megegyező alakokat adja meg, tehát a főnevek alanyesetét, az igék jelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személyét. Az új szótárban viszont gyakori a példák között a címszótól eltérő alak, így például az *út* címszó alatt az *utat tör* szóolás, az *eszik* ige alatt a *nem kér enni* példa. És persze hiába keresnők a *szép* melléknév középfokú *szebb* vagy a *bokor* főnév tárgyi *bokrot* alakját, márpedig mindez fontos tájékoztató az átlag olvasónak. Ezen vagy az ÉrtSz. megoldásával lehetne segíteni, vagy az „Igei minták” és „Névszói minták” táblázatához (XVII—XX) hasonló tőváltozási táblázat megszerkesztésével, és az egyes változó alakú címszavak után (a gyakorisági mutatók mellett?) a megfelelő típus jelzésével. Ez persze megnövelné a szótár terjedelmét, de hasznossága kétségtelen. Én magam ezt a jelzésrendszert fontosabbnak tartom, mint a címszavak gyakorisági sorrendjének jelzését, habár ez sem érdektelen.

2. **K i e j t é s .** — A *düh* pongyola ejtése *düch*, a *rüh* szó helyes *rü* ejtését is jelezni kellene. | *hja* és *hjaja*: gyakran csak *ja* és *jaja* hallatszik, a *h* pedig inkább *ch*-nak hangzik. | *hogyvolttoz* értelmezésében a „Hogy volt!” kiejtése *vót*. | *knesszet* rövid *sz-szel* hangzik. | *koo-peráció*, *koordinál*: minthogy terjed a *koperáció*, főleg a *kordinál* ejtismód, erre föl kell hívni a figyelmet *o-o* jelzéssel. | *numerus*: hallatszik *sz* ejtésben is. | *pech*: népies ejtése *pek*. | *placebo*: a műveltebbek *é* ejtéssel mondják. | *státus*: fontos volna az *s* ejtést kiemelni, mert nemcsak mondják, hanem írják is (sajtó) szóvégi *sz*-nek. | *stressz*: kezdő *sz-szel* is hallható.

3. **Idegen eredetű előtagok és magyar toldalékok.** — A *bi-* után olvasható, hogy idegen eredetű, az *inter-*, *mini-* és *milli-* után nem, a *ko-* és a *kol-* pedig nem is kiemelt címszó. Ami a magyar toldalékokat illeti, hasznos újítás, igaz, hogy a példákban szereplő előtagok egy része külön címszóként is szerepel, pl. *-ság/-ség*: *betegség*, *szépség*, de *nyugodt-ság* nem külön címszó; a következetesség nem kívánná meg mindegyik példa címszóként való feltüntetését (bár ezzel a szótár terjedelme megnövekednék)?

* Főszerkesztő PUSZTAI FERENC. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.

4. M i n ő s í t é s . — Véleményem szerint túlságosan gyakori a szakminősítés, főként a történelmi (*Tört*), az állattani (*Áll*), a növénytani (*Növ*), a konyhai és az orvosi.

A *Tört* minősítés elsősorban a XX. század előtti fogalmakra való (pl. *hűbériség*), a múlt századiak esetében főleg akkor, ha az illető fogalom egy bizonyos időszakra vonatkozik, és azt az értelmezésben évszámok jelzik, pl. *levente* (Magyarországon 1921—1945 között), *verőlegény* (az 1950-es években); ez utóbbi példához tegyük hozzá, hogy a magyarországi viszonyokon túl, előtte és utána is használják, például a német Gestapo, a kubai vagy a chilei rémuralom viszonylatában.

Az *Áll* és a *Növ* minősítésű címszavak közt nincsen teljesen egyöntetű megoldás. Az *ízeltlábúak* és *ernyősvirágzatúak* szakminősítése helyénvaló. De már a közönségesen ismert *galamb*, *kánya*, *sas*, *varjú*, *veréb* stb., illetve a *liliom*, *szegfű*, *rózsa* stb. szakminősítése főleges. A *kánya* minősítetlen, a többi példa értelmezésében az ÉrtSz.-ban alkalmazott módszerrel jelzik a szakminősítés szükségességét (pl. *galamb-félék*, *rózsa-félék*), de a *veréb* esetében *házi-veréb áll veréb-félék* helyett mint példa. A *godá (Áll)* és a *zásza (Növ)* minősítése jogos.

A fenti probléma vonatkozik az orvosi és a konyhai címszavakra. A *bárányhimlő*, *kanyaró*, *tüdőgyulladás* közönségesen ismert szavak, akárcsak a *habarás*, *töltött (káposzta)*; érdekes, hogy a *rántás* minősítetlen. Különbözik ma már a *kecsöp* sem kívánja meg a (*Konyha*) minősítést, hiszen általánosan elterjedt ízesítő.

A továbbiakban egy-egy címszó minősítését kérdőjelezem meg: *ara rég, irod* — nem inkább csak *vál*? | *c é l t á m o g a t á s* *Űz* is; *kiv*? Tudtommal ma is él, és pénzügyi, bankszakmai kifejezés, tehát (*Pénz*) volna jobb. | *g a c s o s* 1. minősítetlen; *biz, gúny* illenek rá. | *h a l á l e s e t h i v, vál*; elég volna *hiv*. | *h a l á l m a d á r n é p* — a 2. jelentés (vészirt terjesztő személy) nem *nép*, hanem *pejor*. | *i n d o g e r m á n k i v* — nyelvészeink fiatalabb nemzedékének több tagja szeretné kiirtani az *indoeurópai* javára. Vétót emelek ez ellen. Az *indogermán* jobban beleillik hangrendszerünkbe, évszázados hagyománya van, a még mindig tudományos német világnyelven is így van, miért kell ebben is amerikáznunk? „A világ nyelvei” című lexikonban *indogermán* a címszó (de *indoeurópai* szintén előfordul), márpedig ez a kötet (főszerk. e sorok írója, 1999/2000.) a nyelvnevek magyarsága tekintetében iránymutató. Szóval a *kiv* szerintem törlendő. | *j ó s z á g* 5. *nép, biz* — *kedvesk* minősítést alkalmaznék. | *k á z u s r i t k, rég* — inkább *vál*. | *k e b e l* az egész szócikk *vál*, de némely jelentés *irod* is, a 4. jelentés szintén *irod*, de a *dagad a keble szőlás tréf*. Ez így nem áttekinthető, a szólás csak *tréf*, semmiképpen sem *irod*. | *k l a u z u l a h i v, vál* — csak *hiv* vagy *Jog*. | *k l é r u s V a l l* — nem kell minősíteni, az iskolázottak körében általánosan ismert kifejezés, legfeljebb *vál*. | *k v e r u l á n s r é g* — nem *rég*, inkább *vál*. | *k v i e t á l* — ezt minősíteni kell, *vál* és *rég*. | *l e r e n d e z b i z* vagy *hiv* — semmiképpen sem *hiv*, noha félművelt ügyintézők is gyakorta használják, de írásban talán mégsem vagy ritkán. Valami megjegyzéssel zárójelben nem lehetne kerüldőnek minősíteni ezt a szörnyű kifejezést? | *n o s z a i r o d* — az élőbeszédben gyakori, tehát nem *irod*, inkább *biz*. | *n u k u v u l g* — miért volna az? Csak *biz*. | *o s z m á n l i r i t k* — inkább *tud*. | *p á r b a j* minősítetlen — ide vagy *Tört* kívánczik, vagy pedig időhatár, pl. a XX. század első évtizedei előtt. | *p ó l u s F ö l d, C s i l l, F i z* — elég volna *Föld*. | *r e c e n z e n s v á l* — inkább *Tud*. | *r e v á n s, r e v a n s i s t a, r e v a n s i z m u s, r e v á n s p o l i t i k a* minősítései közt túl nagy a különbség: mindegyik sajtónyelvi, politikai és választékos, talán elég volna a *Sajtó*. A sport- és játéknyelvi maradhat. | *s e g g e l* 1. *ritk, nép* — szerintem *durva*, nem ritka és nem népies. | *t e j b o l t K e r* — nem kell minősíteni, köznapi szó. | *v a r g a b e t ű n é p* — ez is szokványos kifejezés, legfeljebb kissé *vál*. | *v a j d a* — még valami mást is jelenthet, vö. Seselj vajda.

5. U t a l ó z á s . — Több esetben nincs meg a visszautalás, pl. *hódeszka* → *snowboard*, *parasztháború* → *parasztfelkelés*, *standard* → *sztenderd*, *zsabó* → *mellfodor*.

6. E t i m o l ó g i a . — Hiányolom a nyelvújítással keletkezett, valamint a tükörszavak külön megjelölését. Hogy az *állam* az *áll* ige, a *csapadék* a *csap* származéka, igaz, de a nagyközönséget arról is tájékoztatni kell, hogy a nyelvújítás, nyelvünk e jelentős fejlődési szakaszában alkották meg őket. Ugyanez vonatkozik a tükörszókra. A *pályaudvar* etimológiáját olvasván a kevésbé is-

koláztak nem értik meg, miért német eredetű, a *rák* 2. esetében pedig, hogy miért latin. Ugyanakkor az *állam* cikkében csak az *áll* ige mint eredet olvasható, a *főnév* esetében pedig a német.

Az etimológiai magyarázatokban a kétes vagy több lehetőség közül általában csak egy változat szerepel. A *spiné* „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” szerint két német eredettel magyarázható, a szótár német verziója már csak egyet közöl, s ezt veszi át az ÉKsz. is. Habár a magyar verzió inkább efelé hajlik, nem zárja ki a másikat sem: *Spinne*, amely a német argóban ’szajha’ jelentésű. Ez szemantikai szempontból is elfogadható, még inkább támogatják a hangtani ismérvek, ti. szinte teljesen megegyezik a magyar szó hangalakjával: a szóvégi magyar *é* a német mormolt *e* megfelelője, vö. *csokoládé*, *parádé*. Ezzel szemben német, jiddis *Spi* + magyar *-né* erőltetett, analógiára nem támaszkodó feltevés. Javaslom, hogy — habár a második kiadás terjedelmét ennek az elvnek a keresztülvitele szintén megnövelné — a többféle származtatás kerüljön be az etimológiai tájékoztatóba.

7. Új címszó- és jelentésjavaslatok. — *fókuszol* — de nem *fókuszál!* | *háromperhármas* (írva III/3-as) | *csettel = to chat* | *ejakuláció* — ha van *orgazmus*, akkor ez is kell | *eredetiség-vizsgálat Gépk* | *ékirásos* — *ékirás* van | *jánosáldomás* — a *jánosáldás* változata | *kacagányos* — *kacagányos apák és ifjú leventék ...* | *kánon* — a nemzeti irodalom klasszikus teaurusza | *klezmer* | *legfelső* — *Legfelsőbb (!) Bíróság* | *lezbi*, *lezbikus* | *magasságában* — friss, pl. *a miniszter 2 óra magasságában jön vissza* | *marketinges* | *moldvai* — a csehországi Moldova folyótól való | *önfoglalkoztatás* | *önzőség* — pongyola | *piár*, *piáros* | *pilóta* — versenyautó vezetője (*Sp*) | *portfólió* — választékos használatban *irattáska* is | *sms* | *taccs* és *töccs* — ez utóbbi a pingpongból jelenti a labda lepattanását az asztal éléről (*Sp*) | *távmá-soló* | *turulista*.

8. Nyelvhelyesség. — Az *aki* vonatkozó névmásnak *amely* helyetti használatát a szótár nem kifogásolja, hanem népies vagy irodalmi minősítéssel látja el, sőt még példázza is: *A levél, akit kaptam*. Ezzel a szótár bátorítást ad ehhez a használathoz, amelyet nyelvünk régóta kifogásolnak, pláne hogy irodalmi értékűnek jelzi a szótár. Megjegyzem, hogy hibás nyelvi alakokra nagy íróinknál és költőinknél szintén lehet példákat találni. Az ÉrtSz. szerkesztésekor a csillaggal jelzett, tehát helytelenített szavak után több esetben fordult elő ilyen irodalmi példa, mígnem aztán a szerkesztőség úgy döntött, hogy az ilyen csillagos szavakat ne példázzák, mert különben rossz fény vetődik íróinkra, költőinkre.

9. Elírás. — Csak kettőt fedeztem föl: *konditerem* (*So*) = (*Sp*), és a *frocliz* szabad példája: *Ne ~!*, amiből csak egy *z*-re lehet következtetni.

Ez a széljegyzetem csak tallózás eredménye, de helyénvalónak tartanám a szótári elvek és az adatok felülvizsgálatát az újabb kiadás előtt. De ez az új szótár mindenképpen jelentős alkotása a magyar lexikográfiának. Elismerés illeti meg ezért a főszerkesztő Pusztai Ferencet és munkatársait, valamint az Akadémiai Kiadót. Bárcsak az akadémiai nagyszótárról lehetne már szemelvényes kritikát írni!

FODOR ISTVÁN